

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗΝ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΤΗΣ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Ἰπὸ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΑΛΦΙΩΤΗ
Διπλ. Ἀνωτ. Σχολῆς Οἰκον. καὶ Ἐμπορ. Ἐπιστημῶν

Εἰσαγωγή

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς φεουδαρχίας, ὅπως καὶ κατὰ τὴν δουλοκτητικὴν, ἡ ὁποία προηγήθη ταύτης, δὲν εἶχομεν αὐτοτελῆ οἰκονομικὴν ἐπιστήμην.

Τὸ γεγονός ταῦτο δὲν ὠφείλετο εἰς ἔλλειψιν πνευματικῆς ἰκανότητος τῆς περιόδου ταύτης, ἀλλὰ ἦτο ἱστορικὴ συνέπεια τῶν ὑφισταμένων παραγωγικῶν καὶ συναλλακτικῶν σχέσεων.

Ἡ οἰκονομικὴ σκέψις τῆς περιόδου ταύτης δὲν ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν λειτουργίαν αὐτοτελοῦς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν ὠλοκληρωμένων οἰκονομικῶν θεωριῶν διότι, ἐφ' ὅσον ἡ ἰδία ἦτο ἀντανάκλασις τῆς ὑφισταμένης οἰκονομικοκοινωνικῆς καταστάσεως. ἡ ὁποία ἀπέρρεεν ἐκ τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς. ἐξετείνετο μέχρι τῶν ὁρίων τῶν δημιουργουμένων ἐκ τοῦ χαμηλοῦ ἐπιπέδου ἀναπτύξεως τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ συναλλακτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Οὕτω αἱ ἐπικρατοῦσαι οἰκονομικαὶ ἀντιλήψεις κατὰ τὴν περίδον τῆς φεουδαρχίας στερούμεναι ἐπιστημονικότητος, ἐνεφανίζοντο ἢ ὡς ἐμπειρικά συμπεράσματα, ἀποσκοποῦντα ὅπως ἐπιλύσουσιν τὰ ἐκάστοτε προβάλλοντα οἰκονομικὰ προβλήματα ἢ ὡς προσπάθεια περιγραφικῆς ἐξηγήσεως τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὁ τοιοῦτος οἰκονομικὸς ἐμπειρισμὸς τῶν ἀνθρώπων τῆς περιόδου ταύτης ὡς καὶ ἡ χαμηλὴ στάθμη τῶν οἰκονομικῶν τῶν γνώσεων ἀνταποκρινομένη εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ὑλικῆς ζωῆς αὐτῶν, ἀπεδεικνύετο πλήρως ἐντῆρονισμένος μετ' τὸν φεουδαρχικὸν τρόπον παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς κυρίως κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον ἀναπτύξεως αὐτοῦ.

Πρὸς κατανόησιν καὶ ἀπόδειξιν τούτου, θὰ προβῶμεν κατωτέρω εἰς μίαν γενικὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνατομίαν τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστώτος.

Ἡ κοινωνικοοικονομικὴ δομὴ τῶν φεουδαρχικῶν κοινωνιῶν

Ἡ φεουδαρχία ἐκυφορρήθη ἐντὸς τοῦ δουλοκτητικοῦ καθεστῶτος, ἀπὸ τὸ ὅποιον καὶ προῆλθε μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ καὶ τὴν πλήρη ἀποσύνθεσιν τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος, τὴν ὅποιαν ἀντικατέστησε τὸ φέουδον ὡς καὶ ἡ βαθμιαία δουλοπαροικιοποιήσις τῶν ἀγροτῶν.

Βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς φεουδαρχίας εἶναι ὅτι δὲν ὑφίστανται πλέον δούλοι. ἀλλὰ μεγάλοι χωροδεσπότης (φευδαρχαί) ¹ καὶ δουλοπάροικοι.

Κυρίαρχος κοινωνικὴ τάξις αὐτῆς εἶναι οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ ἀνώτερος κλήρος, οἱ ὅποιοι δεσπόζουν ἐπὶ τοῦ ἐξηρητημένου ἐξ αὐτῶν ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ². Οὗτοι δὲ ἰδιοποιοῦμενοι τὸ ὑπερπερὶον διὰ τὴν παρασιτικὴν τους κατανάλωσιν, ὡς μόνον ἰδιοκτῆται τοῦ κυριωτέρου μέσου παραγωγῆς, τῆς γῆς, περιορίζουν τοὺς δουλοπαροίκους εἰς τὴν κατοχὴν μόνον τῶν ἐργασιῶν παραγωγῆς.

Κατὰ τὴν φεουδαρχικὴν ἐποχὴν τὸν βασιχώτερον ρόλον ἐπαιζεν ἡ γεωργία, ἡ δὲ ὅλη οἰκονομία εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς «κλειστῆς οἰκονομίας» (φυσικὴ οἰκονομία).

Ἡ ἐποχὴ τῆς φεουδαρχίας χαρακτηρίζεται γενικῶς ὡς θεοκρατικὴ ἐποχὴ, ὅπου τὰ πάντα ὑπῆρχον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κλήρου. Οὕτω ἅπασα ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐνεφάνιζετο ὑπὸ θρησκευτικο-σχολαστικὴν μορφήν καὶ κατὰ συνέπειαν αἱ ἐπικρατοῦσαι οἰκονομικαὶ ἀντιλήψεις—ἀντανακλώσαι τὸ κυριαρχοῦν τὴν ἐποχὴν ταύτην σύστημα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων—ἀποτελοῦν ἰδιαίτερα κεφάλαια τῶν θεολογικῶν πραγματειῶν ³.

Τὸ καθεστῶς τῆς φεουδαρχίας τόσον τῆς Δύσεως ὅσον καὶ τῆς Ἀνατολῆς, παρὰ τὰς τοπικὰς ἰδιομορφίας του, εἰς τὴν βᾶσιν του εἶναι τὸ ἴδιον, διὰ τὸν

1. Ὁ Π. Νεχρόυ εἰς τὸ βιβλίον του «Μικτὲς εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν», ἐπιστολὴ 53, σελ. 155.—Ἑλλ. μεταφρ., γράφει :

«Οἱ φεουδαρχαὶ ἦσαν ἓνα ἄξιστον καὶ ἀγράμματον πλῆθος, τὸ ὅποιον δὲν ἔξαιρεν ἄλλους τρόπους διὰ νὰ διασκεδίσῃ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μάχην, τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτόν.

—Οὕτω ὀλόκληρον τὸ βάρος τῆς παραγωγῆς, τῆς τροφῆς καὶ ὄλων τῶν μέσων συντηρήσεως ἐπιπτεν ἐπάνω εἰς τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς χειροτέχνας.

—Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ συστήματος ἦτο ὁ βασιλεὺς, ὁ ὅποιος ὑπετίθετο, ὅτι ἦτο ἓνα εἶδος ὑποτελοῦς τοῦ Θεοῦ».

2. Γ. Χαριτάκης, «Ἱστορία Οἰκονομικῆς» 1937, σελ. 23 :

«Ὁ γεωργὸς φέρει ὅλα τὰ οἰκονομικὰ βάρη τοῦ τιμαριωτικοῦ ὄργανισμοῦ. Αὐτὸς τροφοδοτεῖ τὸν ἡγεμόνα καὶ τὴν ἐκκλησίαν, ἥτις λαμβάνει τὸ 1/10 τῶν προϊόντων του...».

3. Ὁ καθηγητῆς Δ. Καλιτσουνάκης γράφει σχετικῶς : «... δὲν ἔχομεν ἐνταῦθα θεωρίαν ἐνιαίαν, δηλαδὴ ἐξήγησιν τινὰ ὀρισμένων ἐκδηλώσεων, οὔτε ἀκόμη διδασκαλίαν ἀπλῶς τίθενται ἠθικοοικονομικὰ τινες κανόνες εἰς τὴν συναλλακτικὴν ζωὴν, τοὺς ὁποίους οὗτοι ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιον, τὴν παλαιὰν γραφὴν καὶ ὀρισμένους ἀρχαίους συγγραφεῖς». Ἱστορία Πολ. Οἰκονομίας, σελ. 115, ὑποσ. 1. Ἐπίσης εἰς τὸ ἴδιον : σελ. 123.

λόγον αὐτὸν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην μας θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ φεουδαρχισμοῦ τῆς Εὐρώπης. ἐπειδὴ ἐπ' αὐτοῦ ὑφίσταται καὶ μεγαλυτέρα βιβλιογραφία.

Ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη

1. Ἡ ἐμφάνισις τῆς φεουδαρχίας.

Περὶ τὸ τέλος τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. ἡ δουλεία. ὡς ἐπικρατοῦσα μορφή εἰς τὴν παραγωγὴν ἴστατο ἤδη, φραγμὸς εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἡ ἐργασία τοῦ δούλου δὲν ἦτο παραγωγικὴ, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἦτο ἀσύμφορος διὰ τὸν «ἐλευθέρου». Ἡ παραγωγή δὲν ἔδύνατο πλέον νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς καὶ κυρίως δὲν ἔδύνατο νὰ ικανοποιήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Κράτους καὶ τῶν κυριάρχων τάξεων τῶν ὁποίων ἡ καταναλωτικὴ δύναμις εἶχεν ἀναπτυχθῆ, ὑπερβυλικῶς.

Ἐκ τῶν λόγων τούτων μιὰ ἀφάνταστος δυσἀρέσκεια ἐπικρατοῦσε τὴν εἰς τὴν τάξιν τῶν «ἐλευθέρων» ἦσον καὶ τῶν δούλων, μὲ συνέπειαν τὴν ὄξυνσιν τῆς ἀπὸ μακροῦ ὑφισταμένης διαμάχης μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων.

Τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐνεφανίσθη ὁ Χριστιανισμὸς, εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ ὁποίου εὗρον παρηγορίαν αἱ μᾶζαι τῶν διαβιόντων ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας καθὼς καὶ τμῆμα τῆς περὶ τὸν αὐτοκράτορα τάξεως τῶν «ἐλευθέρων», οἱ ὅποιοι ὑπελόγιζον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς μίαν ἀπαχίστρωσιν ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Οὕτω ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἤρχισε νὰ φθίνη, τὸ δὲ καθεστῶς τῆς δουλείας νὰ ὑποχωρῇ. Τὴν χριστικὴν βολὴν ἐν τέλει τὴν ἔδωκαν τὰ στίφη τῶν βερβάρων φυλῶν (Γερμανικῶν, Γαλατικῶν κλπ.) αἱ ὁποῖαι ἤλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ ἐδάφη τῆς Αὐτοκρατορίας.

Μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ὑπὸ ἄλλων μικρῶν κρατιδίων ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἓνα νέον κοινωνικὸν καθεστῶς, ἡ φεουδαρχία, ἐδημιουργήθησαν αἱ «πύλεις», τὸ δὲ ἐμπόριον καὶ αἱ ἀνταλλαγαὶ ἔλαβον μεγαλυτέραν ἔκτασιν¹.

Εἰς τὴν νέαν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν ἐπικρατοῦσα τάξις ἦσαν οἱ εὐγενεῖς τιμαριῶχοι καὶ οἱ κληρικοί, ὡς οἱ μόνοι ἰδιοκτῆται τῆς γῆς. Οἱ χωρικοὶ καὶ χειροτέγναι ἀπετέλουν τὴν παραγωγικὴν τάξιν².

1. J. Baby, «Principes fondamentaux de l'économie politique», σελ. 54-57.

2. Γ. Χαριτάκης: «Ἡ ἱστορία τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ», σελ. 3-5. (Περὶ τῆς τοῦ Sombart) «Ὁ πολιτισμὸς τῆς Εὐρώπης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσαιωνικοῦ εἶχεν ὁμοίμορφον καὶ ἀγροτικὸν χαρακτῆρα, καθ' ὅσον καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν ὀλίγων πόλεων κατὰ χωρικοί. Ἡ ὑπαιθρος χώρα ἦτο ἀραιὰ κατεκτημένη μὲ ὀλίγα χωρία καὶ ἀγρεπαύλεις. Ἡ ἰδιοκτησία τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν εὐγενεῖς τιμαριῶχοι ἢ ἀνώτατοι κληρικοὶ ἢ μοναχοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοί, εἶχεν ὡσαύτως ὁμοίμορφον χαρακτῆρα εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην.

Ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς καταρρέουσας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως (5ος-17ος αἰών) ἐκλήθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν Μεσαίων.

Κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν περίοδον τὸ καθεστὼς τῆς Εὐρώπης χαρακτηρίζεται ἐκ τοῦ ὅτι : α) κοινωνικὴ ὀργάνωσις ἦτο ἡ φεουδαρχία, β) κυρίαρχος τάξις ἦτο οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ κλῆρος, γ) ὁ πολιτισμὸς ἦτο ὁμοιόμορφος καὶ εἶχεν ἀγροτικὸν χαρακτήρα, δ) ἡ στάθμη τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν ἦτο χαμηλὴ καὶ ε) αἱ κυριαρχοῦσαι οἰκονομικαὶ συνθῆκαι ἐβασίζοντο ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν φυσικῶν προϊόντων.

2. Αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις εἰς τὴν φεουδαρχικὴν κοινωνίαν.

Ἡ βᾶσις τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τῆς φεουδαρχίας ἦτο ἡ ἰδιοκτησία τοῦ φεουδάρχου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἡ μὴ πλήρης ἰδιοκτησία ἐπὶ τοῦ δουλοπαροίκου ἀγρότου, ὡς συνέβαινε πρότερον μὲ τοὺς δούλους.

Ὁ δουλοπαροίκος εἶχεν ἰδικόν του νοικοκυριὸν καὶ ἦτο ἰδιοκτῆτης τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς. Τὸ ἀτομικὸν νοικοκυριὸν τοῦ φεουδάρχου περιελάμβανε μέγα τμῆμα τῆς κατεχομένης ὑπ' αὐτοῦ γῆς. τὸ δὲ ὑπόλοιπον παρεχώρει διὰ χρῆσιν εἰς τοὺς ἀγρότας μὲ δροὺς ὑποδουλωτικῶς.

Ὁ ἀγρότης ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐργάζεται διὰ τὸν φεουδάρχη, ὁ ὁποῖος τοῦ παρεῖχε τὸ δικαίωμα νὰ καλλιεργῇ τὸν κλῆρον του ὡς ἀπόλυτος κύριος τῆς γῆς. Οὕτω, ὁ χρόνος ἐργασίας τοῦ ἀγρότου διηρεῖτο εἰς δύο τμήματα ἦτοι εἰς τὸν χρόνον ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖτο διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς του (κλήρου) καὶ εἰς τὸν ἀπαιτούμενον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων τοῦ φεουδάρχου (ἀγγαρεία).

Εἰς τὸ φεουδαρχικὸν σύστημα ἦτο σαφῶς διαχωρισμένη ἡ ἐργασία τοῦ παραγωγῶ ἀπὸ τὴν ὑπερεργασίαν, τὸ προϊόν τῆς ὁποίας ἀπετέλει τὴν γαιοπρόσοδον. Ἡ τοιαύτη γαιοπρόσοδος τῆς φεουδαρχικῆς ἐποχῆς διεκρίνετο : α) εἰς γαιοπρόσοδον εἰς ἐργασίαν, β) εἰς γαιοπρόσοδον εἰς εἶδος, καὶ γ) εἰς γαιοπρόσοδον εἰς χρῆμα. Ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι, ὅταν ἀνεπτύχθη ἡ μορφή τῆς γαιοπρόσοδου εἰς εἶδος ἢ χρῆμα, τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνοδὸν τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας. Ἡ γαιοπρόσοδος εἰς εἶδος ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἀνεπτυγμένην μορφήν τῆς φεουδαρχίας, ἐνῶ ἡ εἰς χρῆμα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀποσυνθέσεως ταύτης.

Οὕτως ὁ γενικὸς οἰκονομικὸς νόμος τῆς φεουδαρχικῆς ἐποχῆς παρουσιάζει τὰ ἐξῆς γνωρίσματα : α) ἀπαλλοτριώσιν τοῦ ὑπερπροϊόντος ἀπὸ τοὺς φεουδάρχας διὰ ἰδιοκατανάλωσιν, β) ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀγροτῶν διὰ τοῦ

»Οἱ μεγάλοι ἰδιοκτῆται ἦσαν πρόσωπα ἔχοντα ἰκανὸν εἰσόδημα, ὥστε νὰ μὴ ἐργάζωνται οἱ ἴδιοι. Ἡ οἰκονομία τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν ἦτο, ὡς καὶ τῶν χωρικῶν, ἰδιοοικονομία. Τὴν γῆν ἐκαλλιέργει ὁ χωρικός, ὑποχρεωμένος νὰ παραδίδῃ εἰς τὸν ἰδιοκτῆτην μέρος τῶν προϊόντων του».

συστήματος δουλοπαροικίας, καὶ γ) πλήρη ἰδιοκτησίαν τῶν φεουδαρχῶν ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ κυριωτέρου μέσου παραγωγῆς.

3. Ἐκπρόσωποι τῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Μεσαίωonos ¹.

Αἱ οἰκονομικαὶ γνώσεις τοῦ Μεσαίωonos. ἐνηρμονισμέναι πλήρως πρὸς τὰς ὑφισταμένας κοινωνικοοικονομικὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς (χαμηλὸν ἐπίπεδον παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ μὴ ἀνεπτυγμένοι συναλλακτικαὶ σχέσεις) καὶ συνυφασμένοι μετὰ τὰς ἠθικοθρησκευτικὰς δοξασίας αὐτῆς, ἦσαν λίαν περιωρισμένοι, ἐξεπροσωποῦντο δὲ ὑπὸ τῶν στοχαστῶν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Κυριώτεροι ἐκ τῶν ἰδεολογικῶν ἐκπροσώπων τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς θεωροῦνται :

1. Ὁ *Thomas Aquinus* (1225-1274), ὁ ὁποῖος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἠθικοοικονομικῶν διδασκαλιῶν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (3ος-5ος αἰὼν μ.Χ.) καὶ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, προσεπάθει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἱστορικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστώτος μετὰ τὸν «θεῖον νόμον».

Αἱ βασικαὶ διδασκαλίαι τοῦ Th. Aquinus ἦσαν : α) περὶ ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, β) περὶ τόκου, καὶ γ) περὶ ἐργασίας.

α) Ἰδιωκτησία : Κατὰ τοὺς σχολαστικοὺς συγγραφεῖς τοῦ Μεσαίωonos ἡ ἰδιοκτησία εἶναι νόμιμος, διότι αὐτὴ συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸ φυσικὸν δίκαιον. Οὕτω ὁ Th. Aquinus προσπαθῶν νὰ αἰτιολογήσῃ τὸν θεσμὸν τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας καταρτίζει εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. ὑποστηρίζει, ὅτι αὕτη εἶναι δικαίωμα πρὸς τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ καὶ ἓν καθῆκον, τὸ καθῆκον τῆς χρησιμοποίησώς της, συμφώνως πρὸς τοὺς ἠθικοὺς κανόνας, διὰ τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ὁποίων οἱ ἰδιοκτῆται εἶναι ὑπεύθυνοι ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ. Ἐπίσης συνδυάζων τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολιτικά καὶ Ἠθικά Νικομάχεια) καὶ τοῦ Πλάτωνος (Ἀθηναίων Πολιτεία) προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν χρησιμότητα τῆς ἰδιοκτησίας ὑποστηρίζων ὅτι ἐξυπηρετεῖ πρακτικὸς σκοπός.

β) Τόκος : Κατ' ἀρχὴν οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι κατέκρινον τὸν τόκον (τοκογλυφίαν). Τὴν ἐπιχειρηματολογία πρὸς δικαιολόγησιν τῆς θέσεώς των αὐτῆς ἔναντι τοῦ τόκου τὴν δανείζονται κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸ κλασικὸν δόλοστάσιον τῶν Ἀριστοτελικῶν δοξασιῶν.

1. Βιβλιογραφία :

Π.Κ. Χρήστου : «Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Μ. Βασιλείου», ἐκδ. 1951, σελ. 91.

Ο. Spann : «Βασικαὶ θεωρίαι τῆς Κοινωνικῆς οἰκονομικῆς», ἐκδ. 1942, Ἑλλ. μετ. σ. 5.

Δ. Καλιτσουανάκης : «Ἱστορία Πολιτικῆς Οἰκονομίας», ἐκδ. 1925, σελ. 115-17.

Η. Denis : «Value et Capitalisme», σελ. 36.

Ε. Gilson : «Saint Thomas», ἐκδ. 1925.

Ang. Angelopoulos : Planisme, σελ. 24.

Τὸ χρῆμα, ὑποστηρίζουν, δὲν παράγει χρῆμα, ὁ δὲ ρόλος του περιορίζεται εἰς τὴν χρησιμοποίησίν του ὡς ἀνταλλακτικοῦ μέσου. Ἐπομένως, λέγουν, εἶναι ἄδίκον νὰ ἀπαιτῆ κανεὶς περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἐδάνεισεν¹. Πλὴν ὁμως μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἤρχισαν νὰ ὑποχωροῦν καὶ νὰ δέχωνται ὡς νόμιμον τὸν τόκον τὸν παρεχόμενον εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις. Ὁ Th. Aquinuis θεωρεῖ τὴν ἀπαιτήσιν τόκου, ὡς ἄδίκον, διότι ὁ τόκος εἶναι πρόσθετον ποσὸν τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἄλλου².

Ὅμως ἐξαιρεῖ τῆς ἀπαγορεύσεως τὰς περιπτώσεις τῆς μισθώσεως, πικτώσεως καὶ πωλήσεως ἐμπορευμάτων ἐπὶ πιστώσει. Γενικῶς δὲ εἰς τὰς ὠρισμένας αὐτὰς περιπτώσεις τὸ καταβαλλόμενον ἐπὶ πλὴν τοῦ δανεισθέντος ποσὸν δὲν τὸ ἐχαρακτῆρίζον ὡς τόκον, ἀλλ' ὡς ἀπλοῦν ἀντιστάθμισμα διὰ μίαν αἰφνιδίαν ἀπώλειαν, δι' ἐν διαφυγὸν κέρδος ἢ διὰ διατρέχοντα κίνδυνον καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδικαιολόγησαν τὴν τοκογλυφίαν.

γ) Ἀμοιβὴ ἐργασίας³: Κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν ἡ ἐργασία δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνάξια διὰ τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον. Ἡ δὲ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας ἔπρεπε νὰ ρυθμίζεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου μισθοῦ καὶ τῆς δικαίας τιμῆς. Καὶ τοῦτο διότι ἡ δικαία τιμὴ ἔλεγον, ὅτι ἀνταντακλᾶ τὴν ποσότητα ἐργασίας ἢ ὁποῖα ἐξοδεύθη διὰ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ταξικὴν θέσιν τοῦ παραγωγοῦ⁴. Κατὰ τὸν Th. Aquinuis ὑφίσταται ἡ δικαιοσύνη εἰς τὴν διανομὴν καὶ ἡ δικαιοσύνη εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν. Ἡ οὐσία τῆς δικαίας τιμῆς ἐγκτεται εἰς τὴν ἰσότητά παροχῆς καὶ ἀντιπαροχῆς κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν.

Αὕτῃ ἡ θεωρία ἐπηρέασε πολὺ τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας (12ον-ἀρχὰς 15ου αἰῶνος). Ἐπίσης ὁ T. Aq. ὑπεστήριξε τὴν νομιμότητα τοῦ ἐμπορικοῦ κέρδους. Ἐπρέσβευε δέ, ὅτι ἓνα κέρδος θεωρεῖται νόμιμον, ἂν ὁ ἔμπορος εἴχε πρόθεσιν νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὸ διὰ τὴν συντήρησιν τῆς οἰκογενείας του ἢ διὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς πτωχοὺς ἢ ὅταν ἐμπορευέται οὗτος διὰ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον. Ἡ ἀντίληψις αὕτῃ ἐδραιώθη κυρίως μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς.

1. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Πολιτικά καὶ Ἠθικά Νικομάχεια» λέγει ὅτι, ἡ οὐσία τοῦ χρήματος ἐγκτεται εἰς τὴν μεσολαβητικὴν λειτουργίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν ἐμπορευμάτων. Τὸ ἴδιον τὸ χρῆμα εἶναι ἄκαρπον, οὐδὲν τίκτει, δὲν παράγει ἄλλα ἀγαθὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ τόκος εἶναι καταδικαστέος.

2. Πολλοὶ προσπαθοῦν νὰ ἐρμηνεύσουν αὐτὴν τὴν φράσιν τοῦ T. Aq. ὡς ἔχουσαν σχέσηιν μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ K. Μάρξ διατυπωθεῖσαν θεωρίαν τῆς ὑπερξίσεως. (Βλέπε Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαίδεια, λέξιν «Θ. Ἀκινάτους», ἄρθρον A. Σαουνάτσου).

3. R. Gonnard : «Histoire des doctrines économiques», σελ. 8, 11.

4. Δ. Καλιτσουνάκης : «Ἱστορία Πολιτικῆς Οἰκονομίας», σελ. 118 :

«...τὸ εἰσόδημα ἐκάστου προσμετρεῖται ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς τάξεως εἰς τὴν ὁποίαν ἐκ θείας προνοίας εὐρέθη καὶ εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ παραμείνῃ κατὰ τὴν ζωὴν του».

2. Ὁ *Oresmius N.* Οὗτος θεωρεῖται ὡς εἰς ἐκ τῶν κυριωτέρων σχολαστικῶν τῆς ἀρχῆς τῆς λήξεως τοῦ Μεσαίωνα. Ὁ ἐπίσκοπος N. Oresmius ἀνέπτυξεν ἰδίως σημαντικὰς ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ νομίσματος καὶ τῶν νομισματικῶν μεταβολῶν. Εἰς τὸ ἔργον του «*Traité de la première invention de la monnaie*» διατυπώνει τὰς σκέψεις του ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ οἰκονομικῆς λειτουργίας τοῦ χρήματος καὶ καταδικάζει τὴν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ἐφαρμοζομένην κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὑπὸ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων, νοθεῖαν τῶν νομισμάτων¹.

3. *Th. Morus* (1480–1535). Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἀρχῆς 16ου, ὅτε θεωρεῖται ἐποχὴ τῆς πλήρους ἀποσυνθέσεως τοῦ μεσαιῶνος. ἐνεφανίσθησαν διάφοροι κριτικοὶ τῆς κρατούσης οἰκονομικοπολιτικῆς καταστάσεως, ἐξ ὧν ὁ σπουδαιότερος θεωρεῖται ὁ Ἄγγλος *Th. Morus*.

Περὶ τὸ 1516 ὁ *Th. Morus* ἐδημοσίευσεν τὴν «Ὀυτοπίαν» του. Εἰς τὸ βιβλίον του αὐτὸ κριτικᾶρει τὴν Ἀγγλικὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐκθέτει τὰ συμπεράσματά του ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας καὶ τῆς πολυτελείας τῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ «Ὀυτοπία» τοῦ *Morus* ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κριτικὸν τμήμα, περιέχει καὶ σκέψεις τοῦ συγγραφέως διὰ μίαν ἰδανικὴν πολιτείαν.

Μετὰ τὸν *Morus* συνέγραψαν ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιολογώτερος θεωρεῖται ὁ *Campanella* διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν βιβλίον *Civitas Soli* (1620). Οὗτος ἀκολουθῶν τὰ ἔγγραφα τοῦ Πλάτωνος, περιέγραψε μίαν καθαρῶς κομμουνιστικὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπικρατεῖ τὸ σύστημα τῆς κοινοκτημοσύνης τῶν γυναικῶν καὶ ἀγαθῶν. Οἱ στοχασταὶ αὗτοὶ ἀπεκαλοῦντο οὐτοπισταί, προσεπάθουν δὲ εἰς τὰ ἔργα των μὲ τὸν ἰδικόν των τρόπον νὰ ἐκθέτουν τὴν ἀνισότητα, ἣ ὁποία κυριαρχοῦσε εἰς τὴν ἐποχὴν των καὶ τὰ αἷτια ταύτης, ἀντιπαραθέτοντες ἰδανικὰ κοινωνικὰ καθεστῶτα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ὑπῆρχον τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα ὑφίσταντο εἰς τὰς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς των, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ὑφίστατο ἰδιοκτησία κατ' ἀρχὴν ἐπὶ τῶν μέσων παραγωγῆς. Πάντως καὶ εἰς αὐτοὺς ἀνευρίσκομεν σαφῶς τὴν θεοκρατικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐποχῆς. Οἱ οὐτοπισταί, μὴ γνωρίζοντες τοὺς νόμους τῆς κοινωνικῆς ἐξελιξεως, προέτεινον λύσεις διὰ τὴν ἐξάλειψιν τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀπραγματοποιήτοι καὶ οὐτοπικαί, δεδομένου ὅτι ἐκ τῆς φεουδαρχίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προκύψῃ ἄλλο τι ἐκτὸς τοῦ κεραλαιουκρατισμοῦ. Ἡ βασικὴ θέσις τῶν οὐτοπιστῶν ἦτο : ἡ δημιουργία ἐνὸς κοινωνικοῦ καθεστῶτος ἀπῆλλαγμένου τῆς ὀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ ὅλων τῶν κακῶν συνεπειῶν αὐτῆς. Εἰς τὰς φανταστικὰς των κοινωνίας οἱ ἀνθρωποὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν χειροτεχνίαν καὶ τὴν ἀγροτικὴν ἐργασίαν. Ἡ

1. Σχετικῶς βλέπε : Δ. Καλιτσουάνης, Ἱστορία Πολ. Οἰκονομίας, σελ. 122.

Ἐπίσης R. Gonnard : *Histoire des doctrines économiques*, σελ. 9.

ἐργάσιμος ἡμέρα περιορίζεται εἰς 4—6 ὥρας ἡμερησίως, ἡ δὲ παραγωγὴ θεωρεῖται ὑπεραρκετὴ διὰ τὴν κάλυψιν τῆς ἀνάγκης τῶν¹. Ἡ ἀνατροφὴ τῶν τέκνων εἶναι κοινὴ. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τῶν οὐτοπιστῶν καὶ τὰ ἔργα τῶν ἑπαιζάν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν τῆς κοινωνικῆς σκέψεως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «Le développement de la pensée économique», par Ber. Nogaro. Édition 1944 (Paris).
2. «Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου». Πην. Χρήστου, Ἀθήναι 1951.
3. «Principes fondamentaux de l'économie politique», J. Baby.
4. «Ματιές εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν». Π. Νεγρού. Ἑλλ. μετάφρασις.
5. «Ἱστορία Οἰκονομικῆς», Γ. Χηριτάκης, ἔκδ. 1937.
6. «Ἱστορία τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομικῆς». Δ. Καλιτσουανάκης, ἔκδ. 1925.
7. «Βασικαὶ θεωρίαι τῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς». Ο. Spann (ἔκδ. 1942, Μετ. ἑλλην.).
8. «Ἡ ἱστορία τοῦ Κεφαλαιοκρατισμοῦ» (Περὶληψίς τοῦ ἔργου Sombart) Γ. Χηριτάκης.
9. «Value et Capitalisme». H. Denis.
10. «Saint Thomas». E. Gilson, ἔκδ. 1925.
11. «Planisme». Ang. Angelopoulos.
12. «Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία».
13. «Histoire des doctrines économiques», R. Gonnard.

---

1. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἀποψὶς τῶν ἦτο ἐσφαλμένη, διότι μὲ τὰ ὑφιστάμενα μέσα παραγωγῆς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο ἀδύνατον νὰ παράγουν τὰ ἀναγκαῖα δι' αὐτοὺς προτόντα. Ἰσως ὅμως ὑπωπεύοντο τοιοῦτόν τι, δι' αὐτὸ ἐπρότεινον πενίαν δι' ὅλους, ἀντὶ γενικῆς ἀφθονίας.